

IV. РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ УКРАЇНИ

УДК 911.3

Мезенцев К.В., д-р геогр. н., Яковенко Є.В., студ.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРОЦЕСІВ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Проаналізовано процеси трансформації економічного розвитку Сумської області протягом останнього десятиліття. Виявлено особливості структурно-галузевих та структурно-просторових трансформацій. В основу дослідження покладено аналіз динаміки структури зайнятості населення, обсягів валової доданої вартості та реалізованої продукції за секторами економіки. Визначено перспективні шляхи подальшого розвитку регіону.

Ключові слова: трансформація, регіон, економічний розвиток, територіальна концентрація, динаміка.

Проанализированы процессы трансформации экономического развития Сумской области на протяжении последнего десятилетия. Выявлены особенности структурно-отраслевых и структурно-пространственных трансформаций. В основу исследования положен анализ динамики структуры занятости населения, объемов валовой добавленной стоимости и реализованной продукции по секторам экономики. Определены перспективные пути дальнейшего развития региона.

Ключевые слова: трансформация, регион, экономическое развитие, территориальная концентрация, динамика.

The transformation of economic development in Sumy region over the last decade is analyzed. Specific of structural-sectoral and structural-spatial transformations are revealed. The studies are based on the dynamics of employment structure, gross value added and products sold by sectors. Main ways of the further region development are defined.

Key words: transformation, region, economic development, territorial concentration, dynamics.

Постановка проблеми. Протягом останніх двох десятиліть в Україні істотно загострилися регіональні проблеми економічного розвитку. Особливо це стосується зростаючої міжрегіональної диференціації та просторової поляризації господарської діяльності, неефективності галузевої структури господарства та зайнятості населення. Подібні проблеми мають місце не тільки на рівні країни, але й у межах окремих регіонів, зокрема, в Сумській області.

Сучасний стан та тенденції економічного розвитку Сумської області свідчать, що функціонуюча на сьогодні модель господарювання не створює в достатній мірі необхідних внутрішніх джерел для ефективної модернізації та позитивної трансформації економіки регіону. Тому вивчення перетворень в економіці, виявлення причинно-наслідкових зв'язків та їх врахування в управлінні розвитком регіону є важливим науковим завданням.

Трансформація процесів економічного розвитку регіону – це кількісні та якісні зміни галузевої і територіальної структури виробництва та зайнятості населення, концентрації господарської діяльності та системи управління економікою.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить, що дослідженню питань трансформації господарства України присвячено значну кількість наукових праць. Теоретичні засади дослідження економічного розвитку закладено у працях економіко-географів та економістів Г. Балабанова, О. Гладкого, І. Горленко, В. Захарченка, С. Іщука, М. Маниліча, Я. Олійника, Г. Підгрушного, Я. Побурка та багатьох інших. Проте просторові аспекти економічних трансформацій в межах окремих регіонів залишаються менш вивченими.

І. Горленко виділяє чотири типи трансформаційних процесів у виробничій сфері – галузево-компонентну трансформацію (зменшення в структурі виробництва частки традиційних і зростання частки інноваційних галузей), функціональну (переспеціалізація виробництва, зміни в технологіях, матеріально-технічній базі тощо), територіальну (територіальна деконцентрація виробництва, винесення з найбільших промислових вузлів і агломерацій екологічно небезпечних і непрофільних виробництв) та організаційно-управлінську (перебудова організаційних структур, перерозподіл функцій між державними, місцевими та підприємницькими структурами та ін.) [Горленко, с. 18].

В. Захарченко визначає такі типи трансформаційних процесів у промислових територіальних системах: структурної трансформації (реструктуризації), функціональної, організаційної та управлінської трансформації [Захарченко, с. 67].

Метою даної статті є аналіз двох аспектів структурної трансформації економічного розвитку Сумської області протягом останнього десятиліття – структурно-галузевих та структурно-просторових трансформацій.

Структурно-галузеві трансформації. У структурі зайнятості населення Сумської області у 2004-2009 роках найбільша частка зайнятих стабільно припадає на сферу послуг (рис. 1). Проте, якщо у 2004 році в даному секторі економіки зайнятими були 51,4% населення, то у 2009 – 59,3%. Частка зайнятих у промисловості значно поступається сері послуг і має тенденцію до скорочення. Якщо у 2004 році в промисловості зайнятими були 24,9% населення, то у 2009 році – 23,0%. Зайнятість в сільському господарстві є

найнижчою в області і характеризується найвищими темпами скорочення: 17,7% у 2009 році проти 23,8% у 2004.

Порівняння динаміки структури зайнятості населення в Сумській області та в Україні в цілому свідчить про відповідність загальнодержавній тенденції (рис. 2): зростає зайнятість у сфері послуг та істотно зменшується в сільському господарстві. Проте, рівень зайнятості у сфері послуг в Сумській області є нижчим від загальноукраїнського, як у 2004 році, так і в 2009 році. І, навпаки, частка зайнятих в промисловості та сільському господарству перевищує відповідні показники в Україні.

Іншим важливим індикатором структурно-галузевих трансформацій процесів економічного розвитку Сумської області є валовий регіональний продукт (ВРП). Проте в межах регіону, зважаючи на доступність даних у ретроспективі, доцільніше використовувати показник валової доданої вартості (ВДВ).

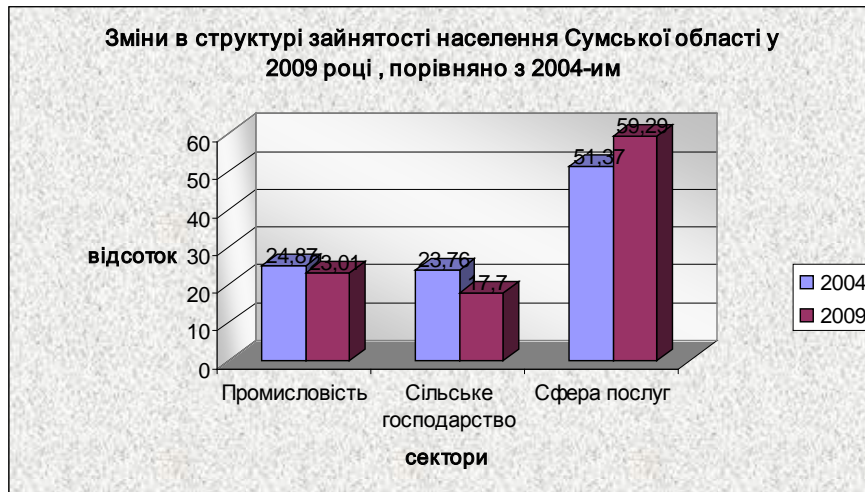

Рис. 1. Зміни в структурі зайнятості населення Сумської області за 2004-2009 роки

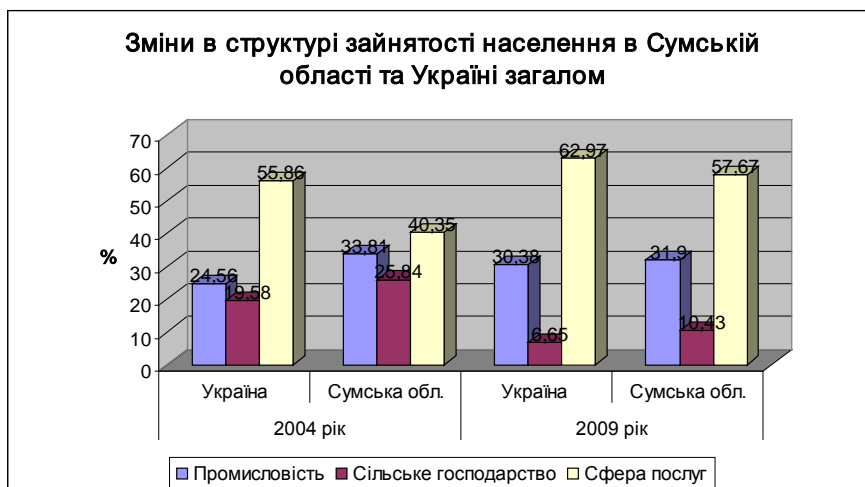

Рис. 2. Зміни в структурі зайнятості населення Сумської області та України

Розглянемо структуру ВДВ Сумської області за період 2001-2008 роки (рис. 3). Динаміка частки сфери послуг також характеризується позитивною динамікою. Так, якщо у 2001 році частка сфери послуг у ВДВ області становила 34,2%, то у 2008 – 44,6%. Водночас відбувається постійне скорочення частки сільського господарства: з 25,4% до 13,4%. Частка промисловості є порівняно стабільною і становить приблизно 42%.

Отже, така динаміка структурно-галузевих трансформацій, з одного боку, свідчить про відповідність загальносвітовим тенденціям терціаризації економіки, але водночас становить загрози для стійкого розвитку сільських територій, де частка зайнятих у сільському господарстві залишається непропорційно високою. Зростання частки сфери послуг відбувається передусім за рахунок зростання кількості зайнятих у сфері торгівлі та фінансової діяльності.

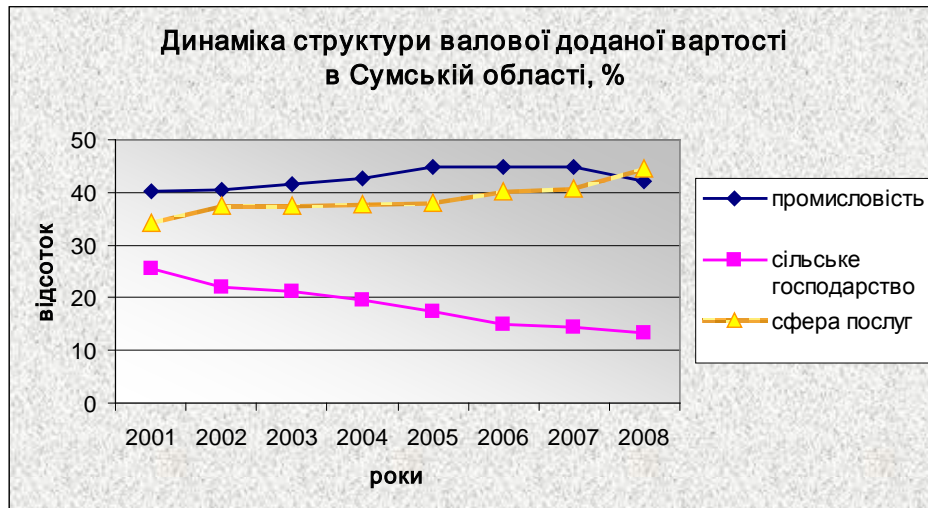

Рис. 3. Динаміка структури валової доданої вартості в Сумській області

Структурно-просторові трансформації. Процеси структурно-просторової трансформації проявляються у зміні рівнів територіальної концентрації та просторової поляризації економічного розвитку.

Їх аналіз проведено в розрізі адміністративних районів Сумської області на основі обрахунку показника концентрації економічної діяльності:

$$K_{\text{конц.}} = \frac{\text{обсяг реалізованої продукції в районі}}{\text{обсяг реалізованої продукції в області}} \cdot 100\%$$

Визначення рівня сконцентрованості різних видів господарської діяльності в регіоні здійснювалося за такою методикою: якщо на три найбільших за показником райони припадає понад 75% реалізованої продукції, то відповідний вид господарської діяльності є висококонцентрованим, 45-75% – середньо-концентрованим, менше 45% – розосередженим.

Зосередження промислового виробництва в Сумській області є висококонцентрованим – на три райони з найбільшою часткою реалізованої

продукції галузі у 2009 році припадало 76,3% (рис. 4). Порівняно з 2001 роком це значення зросло на 1,8%. Тобто рівень поляризації промислового виробництва в регіоні істотно зростає. Майже 85% реалізованої продукції промисловості припадає на Сумський, Охтирський, Тростянецький та Шосткінський райони (включаючи міста обласного підпорядкування, розташовані на їх території). При цьому частка Сумського району за цей період зросла на 18% (з 37% у 2001 році до 55% у 2009). Частка Охтирського району скорочується (з 30% до 11,6%). Третю позицію в області за часткою реалізованої промислової продукції займають Тростянецький та Шосткінський райони (коефіцієнт концентрації коливається в діапазоні 7-9%). В інших районах Сумської області частка реалізованої продукції промисловості не перевищує 1% (за виключенням Роменського та Конотопського).

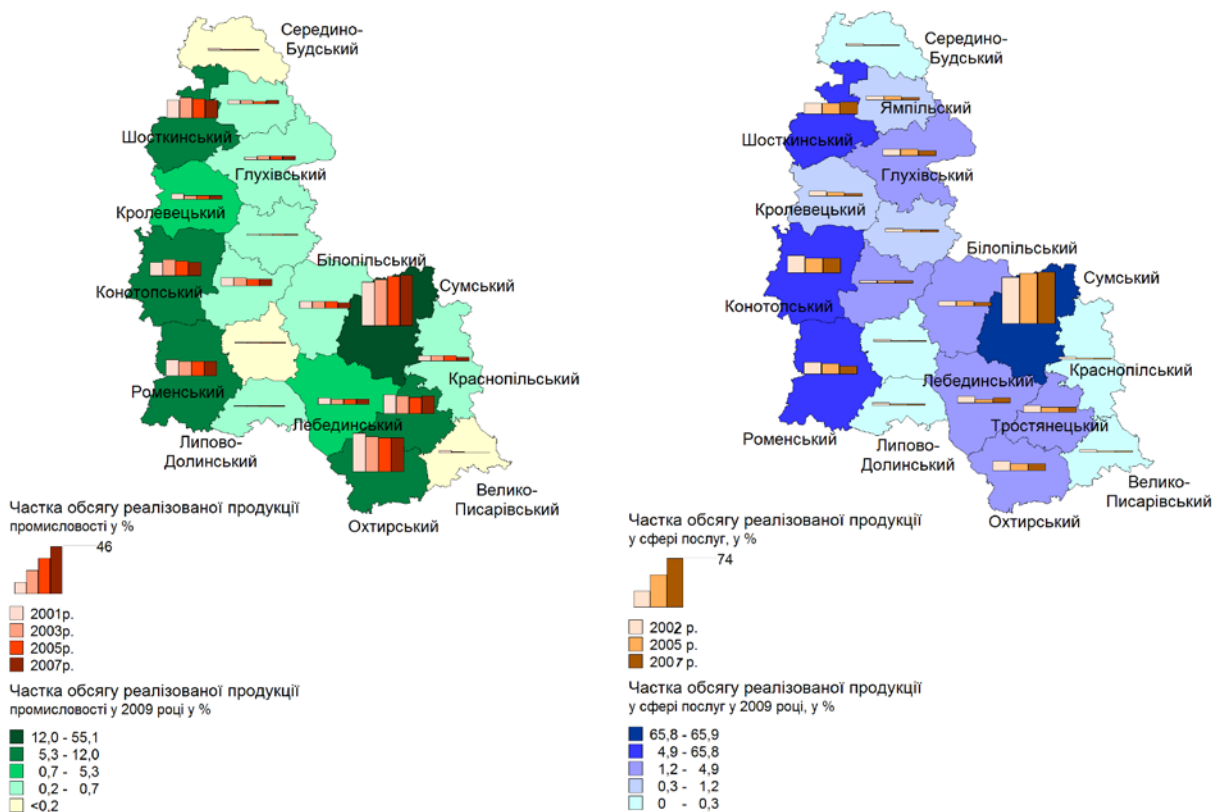

Рис. 4. Динаміка концентрації обсягів реалізованої продукції промисловості та сфери послуг у Сумській області

Такі дані свідчать про негативну тенденцію до зростання концентрації промислового виробництва в обласному центрі та його приміській зоні. Тобто відбувається істотна просторова поляризація промислової діяльності, а загальне скорочення промислового виробництва відбувається за рахунок периферійної частини області.

Зосередження обсягів реалізованої продукції у сфері послуг у Сумській області також є висококонцентрованим (рис. 4). Якщо у 2002 році цей показник становив 77,9%, то у 2009 році – вже 82,1%. Основні обсяги виробленої та

реалізованої продукції сфери послуг сконцентровані у м. Суми та Сумському районі (у 2002 р. – 61,0%, у 2009 – 65,8%). Тобто відбувається зосередження «третинного сектора» економіки в обласному центрі та його приміській зоні, у той час як у переважній більшості інших районів коефіцієнт концентрації не перевищує 2,5% (2009 рік). Лише Конотопський, Шосткинський та Роменський райони мають частку реалізованої продукції сфери послуг у межах 4-11%.

Отже, у сфері послуг спостерігається ще вищий рівень просторової поляризації, що є негативною тенденцією, яка призводить до формування обширної периферії, стимулює подальший відтік з неї населення. Збереження цієї тенденції поглиблюватиме економічну відсталість решти районів області порівняно з Сумами та приміською зоною.

Зважаючи на доступність статистичної інформації для дослідження динаміки просторових трансформацій в сільському господарстві Сумської області за основу було взято показники обсягу виробництва зернових культур та молока (як товарів, що суттєвою мірою визначають спеціалізацію галузі регіону).

Виробництво зернових культур в Сумській області є розосередженим (рис. 5). Частка виробництва зернових у 2000 році у трьох районах з найбільшими значеннями становила 31,9%, у 2009 році – 28,9%. Максимум коефіцієнта концентрації виробництва зернових припадає на Сумський, Роменський, Конотопський та Буринський райони (8-12%). Спостерігається тенденція до зменшення концентрації виробництва зернових у Сумському районі (з 14,2% у 2000 році до 9,5% у 2009 році). Найнижчий рівень концентрації виробництва зернових у північних районах області (Середино-Будський, Ямпільський, Шосткинський), що відповідає особливостям зональної спеціалізації.

Щодо виробництва молока, то воно також характеризується розосередженістю (на найбільші за обсягами виробництва три райони припадає 34-38% протягом досліджуваного періоду) (рис. 5). Спостерігається тенденція до підвищення рівня концентрації виробництва молока у Сумському (17,4% у 2009 році) та Конотопському (12,1%) районах, що пояснюється потребами центральних міст. Найнижчий рівень концентрації виробництва молока також відповідає зональним особливостям – північні Ямпільський, Середино-Будський, Шосткинський, Кролевецький райони.

Висновки. Загалом Сумська область в системі загальнонаціонального і регіонального вимірів відноситься до регіонів з нереалізованими можливостями, гострими економічними проблемами, низькими порівняно з іншими регіонами України темпами економічного зростання, низькою конкурентоспроможністю на внутрішньому і зовнішньому ринках. Хоча за обсягами інвестицій в основний капітал Сумська область знаходиться в останні роки у першій десятці регіонів України (7-9 місця), а за результатами 2010 року увійшла до п'ятірки лідерів за обсягами залучення прямих іноземних інвестицій

та очолила загальнодержавний рейтинг за їх динамікою, проте це поки що не забезпечило суттєвих позитивних зрушень у розвитку господарства регіону.

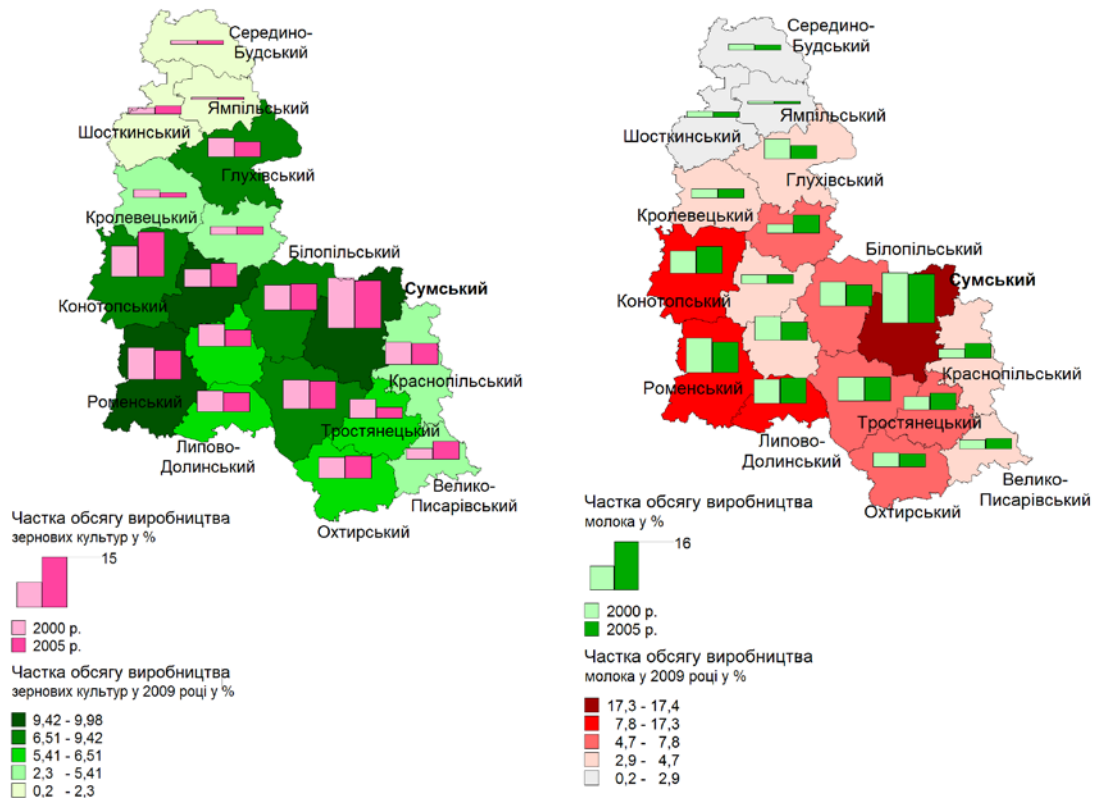

Рис. 5. Динаміка концентрації обсягів виробництва зернових культур та молока в Сумській області

Структурно-галузеві трансформації в регіоні характеризуються зростанням частки та значення сфери послуг та суттєвим зменшенням частки сільського господарства. Водночас структурно-просторові трансформації свідчать про поглиблення поляризації території. Зосередження промислового виробництва та сфери послуг є висококонцентрованим і рівень концентрації у обласному центрі та приміському районі зростає. Отже, рівень периферизації решти території збільшується.

Збереження існуючих тенденцій матиме негативні наслідки. Тому існує необхідність реалізації регіональних програм оптимізації структури зайнятості населення, відродження промислового потенціалу регіону (передусім за межами обласного центру). Стимулом для розвитку прикордонних районів може стати повномасштабне використання потенціалу євро регіону «Ярославна», що включає територію Сумської та Курської (Російська Федерація) областей.

Список використаних джерел:

1. Захарченко В.І. Трансформаційні процеси у промислових територіальних системах України / В.І.Захарченко. – Вінниця: Гіпаніс, 2004.- 547 с.
2. Горленко І.О. Суспільно-географічні принципи і напрями трансформації структури виробництва України / І.О. Горленко // Український

географічний журнал. – 1995. - №1-2. – С. 17-23. 3. Корнус А.О. Географія Сумської області: природа, населення, господарство / А.О. Корнус, І.В. Удовиченко, Г.Г. Леонтєва, В.В. Удовиченко, О.Г. Корнус. – Суми: ФОП Наталуха А.С., 2010. - 184 с. 4. Маниліч М.І. Трансформація регіонального економічного механізму.: монографія / М.І.Маниліч. - Чернівці: Книги ХХІ, 2004. – 164 с.. 5. Папп В.В. Структурні процеси в економіці регіональних суспільних систем: теорія, методологія, практика. : монографія / В.В. Папп. – Львів: НАН України Інститут регіональних досліджень, 2009. – 340 с. 6. Підгрушний Г.П. Промисловість і регіональний розвиток України. – К.: Інститут географії НАНУ, 2009. – 300 с. 7. Трансформація структури господарства України : регіональний аспект / за ред. Г.В. Балабанова, В.П.Нагірної. – К.: Міленіум, 2005. – 404 с. 8. Статистичний щорічник України за 2009 рік / За редакцією О.Г.Осауленка.- К.: Державний комітет статистики України, 2010. – 561 с. 9. Статистичний щорічник Сумської області за 2009 рік / За редакцією Л.І. Олеховича. – Суми: Головне управління статистики у Сумській області, 2010. – 663 с. 9. Стратегія соціально - економічного розвитку Сумської області «Нова Сумщина – 2015». Офіційний сайт Сумської обласної державної адміністрації. Режим доступу: http://www.state-gov.sumy.ua/docs/nova_sumscina_2015.html.